

Széchenyi István Egyetem

Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Jogtörténeti Tanszék

Bibó István élete, pere és öröksége

Készítette: Virág Máté Ferenc, jogász szak, második évfolyam

Témavezető: Dr. habil Szoboszlai-Kiss Katalin PhD, egyetemi docens

Győr

2024.11.

Tartalom

1. Bevezetés.....	3
1.1. Bibó István élete és bevezető az 1956-os eseményekhez	3
2. Történelmi kontextus: az 1956-os megtorlások és a kádári konszolidációs politika, a szovjet büntetőjog.....	6
2.1. A szovjet büntetőjog általános jellemzői	10
2.2. A magyar büntetőjog szovjetizálása	11
2.3. A koncepció per fogalma és természete	13
3. Bibó István és társai letartóztatása	16
4. A kihallgatások	20
5. A per.....	24
5.1. A másodrendű vádlott: Göncz Árpád	24
5.2. A harmadrendű vádlott: Regéczy-Nagy László	26
5.3. A bíró: Borbély János	28
5.4. Az ítélet	29
6. Börtönévek	31
6.1. Éhségstrájk	32
6.2. Márianosztra és a Gyűjtőfogház	32
7. A perről általában.....	34
8. A börtönt követő évek.....	35
9. Végző: Bibó István öröksége	36

“Közép- és Kelet-Európa politikai életére a politikusnak egy sajátos típusa vált jellemzővé: a hamis realista típusa. E típusnak, mely hol arisztokratikus környezetből ereszkedett le, hol népképviselői, demokratikus erők szárnyán emelkedett fel a politikába, kétségtelen tehetség mellett bizonyos ravaszság és bizonyos erőszakosság volt a jellemzője, ami kiválóan alkalmassá tette arra, hogy a demokrácia meghamisításának, a demokratikus formák között folyó antidemokratikus kormányzásnak vagy valamely erőszakos politikai álkonstrukciónak a kezelőivé és letéteményeseivé váljon.”

-Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága (1946)

1. BEVEZETÉS

Dolgozatom témájának Bibó István perét választottam, hiszen maga a per ékes példája a huszadik századi Magyarország helyzetének, illetve annak, hogy egy ilyen nagy történelmi alak, mint Bibó hogyan is küzdött a demokráciáért, azt milyen módon kívánta kiharcolni. Arra fókuszálok, hogy bemutassam, hogy egy elnyomó rendszer miként nyomja és némítja el, azokat, akik a hazájukért akartak tenni. Először egy életrajzi bevezetéssel kezdem el a dolgozatomat, azonban fontosnak érzem, hogy írjak arról, hogy hogyan is változott a magyar büntetőjog ebben az időszakban, és arról, hogy miképpen vált egy igazán szovjetizált büntetőjoggá. Majd rátérek Bibó István perére és annak menetére, a per vizsgálatára, illetve bemutatom a per főszereplőit közelebbről. A fennmaradt kihallgatási jegyzőkönyveket is felhasználtam.

1.1. Bibó István élete és bevezető az 1956-os eseményekhez

Bibó István a huszadik századi magyar gondolkodás egyik legmeghatározóbb alakjának nevezhető, élete és munkássága egyaránt különleges és inspiráló. Kiemelkedő forradalmi alaknak tekinthető, egy olyan korszakban élt, melyben hazánkat súlyos politikai és társadalmi válságok sújtották.

Kritizálta a totalitáriánus rendszereket, kiváltképpen a kommunizmust, ezáltal vált valódi forradalmi alakká, hiszen mert ellenvéleményt formálni, egy olyan időszakban, amikor a társadalomra általánosan jellemző volt a félelem, a szorongás, és a paranoia, melyet a kommunista rezsim ültetett el mélyen a lakosságban.

Bibó munkásságának központi eleme volt az emberi szabadságjogok, és az emberi jogok védelme, bírált minden olyan politikai rendszert mely ezektől az alapvető jogoktól fosztotta meg az embereket. De ezáltal nem csak arról beszélünk, hogy az embereket jogaiktól fosztották meg, hanem kiölték belőlük az emberi méltóságot, a becsületet és az összetartást is, lényegében az ilyen rendszerekben az embert legfontosabb értékeiktől fosztották meg.

Bibó István 1911. augusztus hetedikén látott napvilágot Budapesten, édesapja ágán értelmiségiek hosszan visszamenő sora lelhető fel, apja, idősebb Bibó István, a szegedi egyetem könyvtárának igazgatója volt, etnológus. Családja kálvinista kisnemesi, és erős Habsburg-ellenes hagyományokat őrzött, ezen felül a Petőfi-és Kossuth kultusz is nagy hatást gyakorolt a családra.

Az ifjabb Bibó István 1933-ban fejezte be tanulmányait a szegedi jogi karon, de ösztöndíjának köszönhetően tanult Genfben és Bécsben is. 1934-ben Budapesten jegyző lett az Igazságügyi minisztériumban, majd 1935-től politikai ambíciókra tört, és csatlakozott a népfrontos mozgalomhoz. Minisztériumi állását felhasználva állított ki menleveleket zsidó származású polgároknak. Emiatt 1944. október tizenhatodikán a nyilasok letartóztatták mentesítő igazolványok kiadásának vádjával, majd átadták a Gestapónak, akik visszairányították a minisztériumba, majd a nyilas miniszter szabadlábra helyeztette. Budapest ostroma után 1945. február végétől a Debrecenben alakult új kormányzat belügyminisztériumába hívták. Az 1945 és 1947 közötti időszakban politikai tanulmányai jelentek meg különböző folyóiratokban, közben 1946. nyarán a szegedi egyetem jogi karán nevezték ki nyilvános rendes tanárnak. 1950-ben azonban elmozdították egyetemi tanári pozíciójából, rá egy évre a Budapesti Egyetemre került könyvtárosi állásba. Politikai tekintetben az ezt megelőző időszakban, 1945-ben belépett a Nemzeti Parasztpártba, ezt követően pedig 1947-ben saját választási kampánya idején vidéki városokban tartott népszerűsítő fórumokat. Ezek után 1956 októberéig nem folytatott aktív politikai tevékenységet, 1948 után pedig nem publikált. 1956 október harmincadikán, a Petőfi Párttá újjászerveződött Nemzeti Parasztpárt intézőbizottságának a tagja lett, november másodikán pedig miniszternek jelölték, másnap pedig kinevezték a pozícióra. A Parlamentben azonban csak negyedikén tudott megjelenni, hiszen mindez távollétében történt, itt Tildy Zoltánnal tárgyalta, majd felhívást intézett a magyarokhoz, illetve a nagyvilághoz, melyben tájékoztatta a magyar népet és a világ népét az eseményekről, illetve az utóbbtól segítséget kért. Továbbá a magyarságot felszólította a passzív ellenállásra. Erről a nagyjából másfél napos parlamenti tartózkodásáról kortársa, Göncz Árpád, akivel később együtt tartóztatták le, úgy vélekedett ez bizonyíték arra, hogy Bibó egyáltalán nem a vértanúságot kereste, ő volt az egyetlen, aki a magyar kormányból a helyén maradt. Továbbá fontosnak tartom kiemelni, hogy Bibó páratlan hősiességet mutatott azzal, hogy bennt maradt a Parlamentben, hiszen ekkor már Budapest és maga a Parlament is megszállás alatt álltak. Ez a cselekedete is igen beszédes az ő jelleméről, hiszen parlamenti tartózkodása alatt végig fogalmazott, miközben megszálló szovjet katonák forogtak körülötte. Miután végül hatodikán elhagyta a parlamentet, elkészítette az *Expozé a magyarországi helyzetről* című összefoglalóját, illetve több további írást is, melyek később a kihallgatási jegyzőkönyvben is meg lettek említve. Készített egy tervezetet is, melyet eljuttatott az amerikai, az indiai, illetve több másik követségre

is. Miniszteri megbízatása hivatalosan november tizenkettedikén ért véget, amikor az Elnöki Tanács elnöke, Dobi István felmentette a tisztsége alól, a Nagy Imre kormány menesztésével. A Nagy-budapesti Munkástanács ezek után az ő tervezetét fogadta el tárgyalási alapnak. Majd december elején tárgyalt K. P. S. Menonnal, India külügyi államtitkárával, ekkor nyújtotta át neki a *Nyilatkozat Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról* című nyilatkozatát, melyet Farkas Ferencsel, Varga Istvánnal, Féja Gézával, illetve Tamási Áronnal közösen fogalmazott meg. Egy újabb tanulmányát osztotta meg a világgal, amikor az 1957-ben megfogalmazott *Magyarország és a világhelyzet* című tanulmányát sikeresen eljuttatta Londonba, ott meg is jelentették. Letartóztatására ugyanebben az évben, május 23-án került sor.¹

Bibó István portréja (Forrás: Kukorelli István, Szoboszlai-Kiss Katalin: Aki a tízparancsolata szerint élt: Bibó István emlékezete, 217. o.)

¹ Szoboszlai-Kiss Katalin: Párhuzamos életrajzok: Bibó István-Szókratész. Megjelent: Jog-Állam-Politika, 2022/2. különszám, 356-359. o.

2. TÖRTÉNELMI KONTEXTUS: AZ 1956-OS MEGTORLÁSOK ÉS A KÁDÁRI KONSZOLIDÁCIÓS POLITIKA, A SZOVJET BÜNTETŐJOG

Az 1956-os forradalom után egy lényegileg új rendszer jött létre, amely a régi eszközökkel igyekezett megtartani hatalmát, és megtorolni a felkelőket.

Először feltétlenül elemezni kell, hogy Kádár hogyan szilárdította meg a hatalmát, és teremtette meg a rendszer stabilitását. A forradalom után lényegében ugyanaz történt, mint az 1948-cal kezdődő korszakban, ismét ki kellett építeni a kommunista diktatúrát, mondhatjuk, hogy ezt a folyamatot kezdték meg előről. Csak úgy, mint akkor, a forradalom alatt kialakult demokratikus pártszerveződésekkel számoltak le először, ennek lesz szerepe a megtorlásban is, ugyanakkor fel kellett számolni egyes MDP-csoportosulásokat is, amelyek egyre inkább arra törekedtek volna, hogy szocialista eszméiket demokratikus módon valósítsák meg. Ekkor a többpártrendszer természetesen már szóba sem jöhetett, a teljes társadalom a párt ellenőrzése és irányítása alá került. A pártvezetés döntött minden fontosnak ítélt kérdésben, ilyenek voltak például a gazdasági tervek, és nem utolsó sorban a kulturális élet is, melyen belül a rendszerellenességet igyekeztek megfékezni. Kádár rendszerében is jelen volt az egyszemélyi vezető alakja, azonban ez másképp nyilvánult meg, mint a Rákosi-korszak sötét évei alatt. Ekkor nem volt meg a személyi kultusz, vagy legalábbis nem olyan formában, mint Rákosinál, sokkal inkább a párt rendszerén belül nyilvánult meg, ahol a vezető a központban foglalta el helyét, ezzel kiegyensúlyozva a párton belüli esetleges elhajlásokat. Tehát lényegében, Kádár nem a személyi kultusznak köszönhetően volt egyszemélyi vezető, státuszát annak köszönhette, hogy tökéletesen ki tudta egyensúlyozni magát a pártot, és minden esetben alkalmazkodott a szovjet vezetéshez. Emiatt a különbség miatt mondhatjuk, hogy a forradalmat megelőző időszakhoz képest a kádári politika enyhébb volt, azonban fontos említeni, hogy a politikai ellenvéleményeket továbbra is szigorúan tiltották, azok nyílt formában semmilyen körülmények között nem jelenhettek meg. Továbbra is egy erősen diktatórikus berendezkedésű államról beszélünk, ahol az ellenállásnak nem volt helye, hatalmuk biztosítása érdekében a párt létrehozott egy közvetlen az irányítása alatt álló félkatonai szervezetet, a Munkásőrséget.

Az értelmiség megfélemlítése természetesen a központban állt, hiszen a diktatúráknak ez az egyik alapelve. Ha egy országban az értelmiségnek nincs mozgástere, és aktívan félelemben tartva érzik magukat, akkor az egyes eszmék, gondolatok nem jutnak el a társadalom többi rétegéhez, ezzel

teljesen ellehetetlenítve a változás lehetőségét, kiirtva a társadalomból az esetleges ellenszegülés lehetőségét, vagy akár a pusztá gondolatát. Ennek megvalósításáért a rezsim minden eszközt felhasznál, az egyes koncepciós perekkel példát statuálnak, illetve teljesen erkölcstelen jogszabályokat alkotnak. Ezek a jogszabályok demokratikus berendezkedésű államokban nem létezhetnének, ezekkel a jogszabályokkal teszik legálissá az olyan eljárásokat, mint például a Bibó-per. A korszakban Magyarország egy erősen szovjetizált büntető törvénykönyvvvel rendelkezett, erre egy későbbi fejezetben részletesen kitérek. Azonban ezeket a pereket nem lehetett volna lefolytatni az akkori büntető anyagi és eljárásjogi szabályok kiegészítése nélkül. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa, mely a kor jogalkotói szerveként működött, törvényerejű rendeletek útján állította elő a megfelelő jogi környezetet a perek lefolytatásához. A forradalom leverése után történtek változások a magyar büntetőjogban, nagyon szembetűnően oly módon módosítottak, vagy hoztak meg törvényeket, hogy ezekkel a forradalmárokat könnyedén vád alá lehessen vonni. Ezek a változások megmutatják, hogy ezekkel a jogszabályokkal alapozták meg, és legitimálták a forradalom utáni koncepciós eljárások túlnyomó részét. Ezáltal kialakult egy új bűnelkövetői réteg, akik természetesen a mai értelemben, és a tények ismeretével nem tekintendők bűnözőknek, egyszerűen az akkori rendszer titulálta őket annak, a forradalom megtorlásának érdekében.

Több konkrét törvénymódosítás nyomán lekövethetőek ezek a változások. Az első, és egyik legfontosabb az 1956. évi 22. számú törvényerejű rendelet volt. Ezen rendelet keretein belül tették lehetővé a vádirat mellőzését egyes bűncselekmények esetében. Ezek a bűncselekmények tipikusan a forradalmárok tevékenységét jellemezték, melyek felsorolás szerint a következők voltak: gyilkosság, szándékos emberölés, gyújtogatás, rablás, fosztogatás, illetve lőfegyver jogtalan használata. Elsősorban ezzel tették lehetővé, hogy a forradalmárok tetteit bűncselekményekké nyilvánítsák, illetve, hogy ezek miatt azonnal, vádirat nélkül bíró elé is állíthatják őket. Természetesen a vádirat mellőzésével is gyorsították a folyamatot, hogy minél több pert lefolytathassanak, és minél több ítéletet mondhassanak ki a forradalmárookra.

Egy másik fontos módosítást jelentett az 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelet, amely 1956. november 11. napjának 18. órájától elrendelte a rögtönbíráskodást. Ebben az esetben, ismét ugyanazokért a bűntettekért, amelyeket előzőleg felsoroltam, azonnal rögtönítélő bíróság elé került az eljárás, beleértve az ezekre a bűntettekire irányuló szervezkedést, és szövetséget is. Emellett a rendelet egy új büntetési tényállást is megállapított. Eszerint, ha valaki a hatóságnak elmulasztotta bejelenteni, hogy más lőfegyvert vagy lőszert engedély nélkül tárolt, az ugyanúgy büntethető, sőt

büntetendő volt. A rögtönbíráskodási eljárás a katonai bíróság hatáskörébe tartozott, a hatálya alá tartozó bűntettek büntetése minden esetben halál volt. Ez is megmutatja a megtorlás különösen kegyetlen természetét, hiszen ezen eljárások keretein belül pillanatok alatt mondták ki a halálos büntetést emberekre, a rendelet által tulajdonképpen legitim módon.

Az 1957. évi 12. számú törvényerejű rendelet tartalmazta az ország területének elhagyására vonatkozó rendelkezések kiegészítéseit, és ismét új tényállást állapított meg, mely szerint a tiltott határátlépésre irányuló hírverés is büntetendő volt. Ide tartozott még a tiltott határátlépésre vonatkozó rendszeres vagy üzletszerű segítségnyújtás, illetve a tiltott határátlépő feljelentésének mulasztása is. Ezáltal egyre inkább szigorúvá váltak a határellenőrzések is, ezzel próbálták megelőzni azt, hogy a törvény elől a volt forradalmárok külföldre meneküljenek. A disszidálást eddig is igencsak rossz szemmel nézték a hatóságok, azonban ekkor a helyzet csak fokozódott, nem meglepő módon, hiszen a forradalom leverésével egy várható reakció volt a határátkelés szigorítása az államhatalom részéről.

1957-ben a 4. számú törvényerejű rendelet ismét az imént már felsorolt ellenforradalmi jellegű bűntettekre tért ki. Ezek hatékonyabb büntetését igyekeztek biztosítani, azáltal, hogy ezzel a rendelettel szabályozták a gyorsított büntetőeljárást. Ezeket a gyorsított eljárásokat a megyei, illetve fővárosi bíróság különtanácsa folytatta le. Ezekben az eljárásokban az ügyész a terheltet, vagy terhelteket vádirat nélkül bíróság elé állíthatta, majd az eljárást a lehető legrövidebb időn belül le kellett folytatni. Ezekben az eljárásokban is minden esetben a büntetés halál volt, de a bíróság az eset összes körülményeit figyelembe véve, életfogytiglani, vagy öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztést is kiszabhatott. Ennek hasonló hatása, és ugyanaz a célja volt, mint a rögtönítélő bíróságoknak, csak ebben az esetben az eljáró szerv, tehát nem a katonai bíróság volt az.

Az egységes ítélkezés is fontos szerepet játszott a forradalmi tevékenységek felszámolásában, illetve a megtorló perek levezetéséhez. Ezt a célt szolgálta a Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsának felállításáról szóló 1957. évi 25. számú törvényerejű rendelet. Az imént említett szerv elsőfokon eljárhatott bármely hatáskörébe tartozó ügyben, ha az adott ügyet, abba belevonta a Legfelsőbb Bíróság elnöke, vagy a legfőbb ügyész ezen a fórumon emelt vádat. A vádirat itt is mellőzhető volt, a terheltet a bíróság elé lehetett állítani nélküle. De természetesen voltak esetek, amikor az eljárás egyébként is a gyorsított eljárás hatálya alá tartozott, így ekkor a gyorsított büntetőeljárás szabályai érvényesültek, és a büntetést is ezek alapján kellett kiszabni.

Az utolsó megemlíthető rendelkezés, az a közbiztonsági őrizetről szóló 1956. évi 31. számú törvényerejű rendelet. Eszerint közbiztonsági őrizetbe vehető volt az a személy, akinek tevékenysége a közrendet, a közbiztonságot, illetve különösen a termelőmunka gördülékenységét veszélyeztette. Az ez által elrendelhető közbiztonsági őrizetet ügyészi jóváhagyással a rendőrhatalóság rendelte el. Hivatalosan a tartalma maximum 6 hónap volt, azonban ezt a Belügyminisztérium a legfőbb ügyész jóváhagyásával meghosszabbíthatott. Ezt lényegében akárhányszor megtehették, nem volt korláthoz kötve, hasonlóan, mint ahogyan a Bibó-perben is láthattuk a nyomozati szakasz alatti fogvatartást, de fontos említeni, hogy ott nem közbiztonsági őrizetről beszélünk. Itt az előzetes letartóztatás korlátlan idejű meghosszabbításáról beszélhetünk, ezt azonban egy későbbi fejezetben részletesebben kifejtem.²

Fontos kitérni a megtorlás eszközeinek a társadalomra gyakorolt pszichológiai és személyes hatásaira is. Hiszen ez nem pusztán az értelmiséget érintette, ők csupán egy réteg voltak a sok közül, akiket el kellett nyomniuk azért, hogy a rendszerük gördülékenyen működhessen. Továbbá hogyha a forradalom utáni megtorlásokról beszélünk, nem lehet elmenni a hétköznapi emberek gyötrelmei mellett. Hiszen ekkor több száz emberre mondták ki a halálos ítéletet, azonban több tízezer embert internáltak, mindeközben százezrek kerültek aktív megfigyelés alá. A megfélemlítés a társadalom összes rétegére hatott, kivétel nélkül, illetve a koncepciós perek is szedték sorra az áldozataikat az egyszerű emberek közül is, akik csak egy jobb életre vágytak. A véleménynyilvánítást, az egyik alapvető emberi jogot, ellehetetlenítették, és ezzel kialakítottak egyfajta szorongást, amely által a társadalom tagjai még a saját köreikben is igyekeztek kerülni a politikai témákat. Ugyan mondhatjuk, hogy a Rákosi-rendszerhez képest a Kádár-rendszer egy sokkal enyhébb módját gyakorolta a megfélemlítésnek, de az 1956-os forradalom utáni időszak mégiscsak megmutatta, hogy az ellenzéki értelmiség teljes ellehetetlenítésével az egész társadalmat félelemben tudják tartani. Ellehetetlenítés alatt általában a hosszú évekig tartó börtönbüntetést értem, azonban, mint például Bibó esetében is, az esetleges szabadulás után az értelmiség nagy része olyan pályára került, ahonnan képtelenség volt számukra a tudományos és politikai munkájukat folytatni.

² Horváth Ibolya, Solt Pál: Feljegyzés az ellenforradalom büntetőjogi felszámolásáról. In: Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez, 1992/2. Forrás: <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/dokument/feljegyz.htm>

2.1. A szovjet büntetőjog általános jellemzői

A szovjetekről általánosan elmondható, hogy a büntetőjogi rendszerüket kifejezetten a rezsim ellenségei elleni küzdelemben használták fel, segítve a proletárdiktatúra kiépítését, és fenntartását. Erre remek példa az, hogy 1934. november ötödikén érvénybe lépett egy új szabályozás, mely szerint az N.K.V.D-nek joga van arra, hogy elítéljen olyan személyeket, akiket ellenforradalmi tevékenységgel vádolnak, vagy csak egyszerűen annak gyanújába kerülnek. Ezekben az eljárásokban nem volt szükség nyomozásra, és jogorvoslati lehetőség sem állt fenn. Lényegében elmondható, hogy a végrehajtó szervek bármely személytől elvehették személyes szabadságukat, vagy tulajdonukat elvonhatták tőlük, mindenféle jogi procedúra nélkül. Ám érdekes, hogy ez a gyakorlat szembe megy a szovjet alkotmány 127. szakaszával, mely szerint a szovjet állampolgárok személye sérthetetlen, illetve senkit sem lehet letartóztatni csak bírósági vagy ügyészségi határozat alapján. Az, hogy ez mennyire nem érvényesült a gyakorlatban, látszik a rendszeres politikai gyilkosságokból és a koncepciós perek tömegéből. Ez egy fiktív jellegű szabályozás volt, lényegében ez az alaptörvény nagy részéről elmondható, mely szinte csak a látszat kedvéért létezett.

Azonban, ha a szovjet jogot, azon belül is a büntetőjogot vizsgáljuk, fontosabbnak tartom említeni a jog általi védelem tárgyát képező réteget. Itt nem a teljes társadalomról beszélünk, hanem kifejezetten az úgynevezett proletáriátus rétegről, akik természetesen az „*uralkodó osztály*” tagjai voltak, őket képviselte a szovjet rezsim, és az általa megalkotott jogrend. Mindez egy eszköz volt a rendszer ellenségei elleni fellépésben, és valójában a törvények az államot védték, mind a külső, mind a belső fenyegetésekkel szemben.

A modern büntető törvénykönyvek általánosságban a francia *Code Pénal* alapján születtek meg, a felvilágosodás eszméinek jegyében. A különböző filozófiai felfogások és irányzatok alakították, például John Locke és Jean Jacques Rousseau eszméi. Ez a klasszikusnak tekinthető jog az egyénre helyezi a fókuszot, így az egyén alapvető jogait védelmezi, és a saját személyes szabadságát. Tehát alapvetően az egyén volt a jog általi védelem tárgya. A 19. századra a legtöbb fontos büntető törvénykönyv ezzel a tulajdonsággal rendelkezett.

Azonban az 1930-as években megjelenő totalitárius diktatúrákban előkerültek a kollektivizmus jegyei, először az olasz fasiszta büntető törvénykönyvben, majd a német nemzeti szocialista periódusban is ez volt a jellemző gyakorlat. Olaszországban az állam uralkodott az egyén felett, a német törvény szerint pedig a társadalom, mint egy társadalmi organizmus uralták az egyént.

Azonban ennél jóval előbb tértek rá a szovjet jogalkotók a kollektivizmus útjára. Az ő felfogásuk szerint a „proletároké minden, az egyéné semmi”. Ezzel szemben a német felfogás a németiséget helyezte a középpontba („*Das Volk ist alles, der Einzelne nichts*”). Ez a felfogás több szabályozás esetében nyilvánul meg, mint például a hazaárulás felfogásában.³ Emellett egyébként minden ellenforradalmi cselekményt úgy illet, hogy mindenki, aki azokat elköveti, az az állam és a dolgozó nép ellen cselekszik, így tulajdonképpen közellenséggé válik. Ez egyértelműen mutatkozik a korabeli törvényi szövegek megfogalmazásában, melyekre a sokszor igen súlyos büntetéseket alapozták. Jelen volt a halálbüntetés, de ez a korabeli joggyakorlatban nem egy igazán különleges dolog. Ebből a szempontból érdekesebb az, hogy sokkal gyakrabban szabtak ki halálbüntetést vagy életfogytiglani börtönbüntetést. Ez köszönhető a koncepciós perek sorainak, melyekkel a propagandát és az ideológiát igyekezett erősíteni az állam, illetve az egyébként is szigorú szovjet büntetőjognak. Egy másik büntetési nem, amelyet különös kegyetlensége miatt kell említenem, ez pedig a GULAG. Ezek a táborok a szovjet koncentrációs táborok rendszerét adták meg, ahova a legnagyobb számban politikai bűnösöket, és rendszerellenes gondolkozókat hurcoltak el. Így némították el őket.

2.2. A magyar büntetőjog szovjetizálása

Mindenekelőtt fontos megismerni, hogy a büntetőjogunk milyen módon alakult át a szovjet megszállástól kezdve. A szovjetizálás alatt azt a folyamatot értjük, amikor a magyar jog elkezdte felvenni a szovjet karakterisztikákat. Természetesen nem csak a jogi környezetre volt ez jellemző, hanem a hétköznapiakat is átítatta ez a hatás, viszont éppen a büntetőjog átalakulása szoros kapcsolatban áll ezzel.

A büntetőjog alapvetően segít meghatározni a társadalomban, hogy mi a jó és mi a rossz, mit szabad és mit nem. Ezt több szempontból is érdekesnek tartom áttekinteni, hiszen így átláthatóvá válik a Bibó-per jogi környezete is, és a társadalmi értékek is láthatóvá válnak egy vesztes világháború után.

³ George V. Starosolsky: Basic Principles of Soviet Criminal Law. Megjelent: North Carolina Law Review, Vol. 28. No. 4. 360-362. o.

Jellemző volt ez a folyamat a keleti blokk összes országára, azonban Magyarország mégiscsak egy különlegesebb helyzetben volt, hiszen a Harmadik Birodalom szövetségeseként nem volt emigrációban lévő kormányzata, így a hazai jogászok aktív módon részt vettek a holokauszt végbeviteléhez, pontosabban az ahhoz szükséges jogi környezet kialakításában. A felelősségre vonás kérdésénél egyből beszélhetünk is bizonyos változásokról, hiszen átvették a szovjet laikus népbírósi rendszert hazánkban is. Azonban eddig a Szovjetunióban emigrációban jogászoknak köszönhetően, a magyar népbíráskodás egy kicsit más utat járt be a környező országokhoz képest. Ezek a személyek ugyan a szovjet hierarchiában alacsony helyet foglaltak el, mégis nagy szerepük volt a magyar igazságszolgáltatás alakításában. Tulajdonképpen a klasszikus jogi szakma üzői közül, mindenki részese volt ennek a folyamatnak. A tanácsadóktól kezdve, az ügyvédekén át, egészen a bírókig. Rengeteg új személy került be ebbe a környezetbe, akik természetesen kielégítették a politikai rendszer elvárásait, azonban a régiók közül is voltak akik maradhattak pozícióikban, ők próbáltak igazodni az új rendszer elvárásaihoz.

Az első eszköz melyet a szovjetizálás elérésére tudtak fordítani, az az 1945. január huszadikán felállított Szövetséges Ellenőrző Bizottság volt. A bizottság a fegyverszüneti időszakban működött, egészen a békeszerződés hatályba lépéséig. Működési célja a megszálló, és a megszállt ország közötti kormányzati kooperáció elősegítése volt, azonban a szovjetek kihasználták ezt a helyzetet, és lényegében igyekeztek a lehető legkevesebb autonómiát adni a helyi kormánynak. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány működését a lehető legtöbb helyen igyekeztek ellehetetleníteni, megnehezíteni. Például Valentiny Ákos, igazságügyi miniszter tevékenységét folyamatosan kritizálták. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány szerepe egyre csökkent, és a baloldali pártok szépen lassan kezdtek túlerőbe kerülni. Az 1945. júliusi kormányalakításnál ez már látszott, például az igazságügyi miniszter a szociáldemokrata Ries István lett. Ő például nagy szerepet játszott a Tanácsköztársaságban, illetve a szovjet típusú alkotmány elfogadásában is. Azonban a szovjeteknek elsősorban a Belügyminisztérium megszerzése volt a fontos, így az nem volt számukra nagy veszteség, hogy az amúgy is velük együttműködő szociáldemokraták kezébe került az Igazságügyi Minisztérium. A SZEB ellenőrizhette a gazdaságot, tevékenységének központja a belpolitika alakítása is volt, így közvetlenül tudták elősegíteni a kommunista párt befolyásának és hatalmának növelését.

Egy fontos dokumentumot említeni kell a szovjetizálás kapcsán, ez pedig a Majszkij-terv. Ez tűzte ki a fokozatos szovjetizálást mint elsődleges cél, a Vörös Hadsereg által megszállt országokban.

Ez a terv négy alapelvet, prioritást fogalmazott meg. A Szovjetunió biztonságát, a szovjet hatalom kiterjesztését, az antifasiszta szövetség jövőbeli fenntartását, illetve a volt ellenséges országok belső berendezkedésének „demokratikus” átalakítását. Ezen célok elérése érdekében, a kulcsminisztériumokba rendre megbízható kommunistákat ültettek.⁴

2.3. A koncepció per fogalma és természete

Még mielőtt rátérnék Bibó István és társai perének ismertetését, fejtegetését, néhány szót szólnék a koncepció per fogalmáról, és azok természetéről.

Az olyan büntetőeljárásokat nevezzük koncepció pernek melyeket az aktuális politikai vezetőség, érdekeinek megfelelően alakít, manipulál. Az ilyen eljárásoknál már az érdemi nyomozati szakasz előtt beszélhetünk egy általános motivációról, amely az éppen hatalmon lévő politikai réteg érdekeit képviseli, az eredmény is egyértelmű ilyenkor, hiszen ezek a teljesen jogszerűtlen módon folyó eljárások minden esetben fiktív tényálláson alapulnak, a bizonyítékok javarészt manipuláltak, sok esetben nem valósak. Első lépésként a politikai vezetés vagy rendőrség találta ki a tényállást, amely alapján adott személyt vagy személyeket el fognak ítélni. Ezután indították meg a gyanúsított vagy gyanúsítottak ellen az eljárást, sorra összegyűjtötték a hamis bizonyítékokat, kikényszerítették a vallomásokat, majd elkészítették a vádiratot, és végül az ítéletet. Ezen eljárások másik elnevezése a *kirakatper* is kiválóan mutatja a természetüket: egy előre megtervezett forgatókönyv alapján megy végbe az egész eljárás, maga a per pusztán a formalitás kedvéért létezik, illetve a politikai elit propagandájának részét képezi. A vádlottak szavait gyakran teljesen kiforgatják, illetve jelen volt a vallatásoknál a fizikai erőszak alkalmazása is, ezzel hamis beismerő vallomások tömege volt jellemző az ilyen gyakorlatokban, hiszen az ilyen vallatásokon megtört emberek inkább beismernek egy olyan bűncselekményt, amit végső soron el sem követtek, mint, hogy tovább szenvedjenek a politikai rendőrség dohos pincéiben. Azonban fontosnak tartom megjegyezni, hogy nem egyes nyomozók túlkapásainak volt köszönhető a kényszervallatás

⁴ Pető Andrea: A magyar büntetőjog szovjetizálása: egyéni közvetítők és intézmények (1945-1961). In. Aetas 33. évf. 2018/2. (Andrea, 2018), 70-72. o.

elterjedése, ezt mindegyikőjük utasításba kapta, és aki nem követte ezt a vallatási sémát, azt megbüntették.

Ez a gyakorlat a diktatórikus berendezkedésű államok gyakori megoldása arra, hogy a számukra potenciálisan veszélyesnek nyilvánított személyeket eltüntessék a köztudatból. Ilyen eljárás lezártaival minden esetben marasztaló ítélet született, nagy általánosságban extrém büntetéseket szabtak ki, mint például az életfogytiglani börtönbüntetés, vagy nem ritkán halálos ítéletet mondtak ki a bírák. Lényegében nem is valódi perekről beszélünk, hiszen hiányzik belőlük a kontradiktórus jelleg, abból következően, hogy a terhelt feleknek semmi esélye sincsen az igazságos eljárásra velük szemben.

Végső célja ezen pereknek a társadalom megfélemlítése, a szélsőséges ítéletekkel példát statuálnak a lakosság előtt, így üzenve nekik, hogy aki ellenük fordul, az nagyon rosszul jár. Nem volt máshogy ez Magyarországon sem a kommunizmus időszakában, amikor a rendszer mindent megragadott, amivel a népeiséget folytonos félelemben tarthatták. A perek hatása igen egyértelműen észrevehető a korabeli Magyarországon, de a többi kommunista blokkhoz tartozó országban sem volt ez másképp. Nem véletlenül alakult ki az a paranoia, amit már dolgozatomban bevezetőjében említettem, illetve ez magával hordozta a bűnüldöző szervektől való általános félelem kialakulását. Ennek a hatásnak köszönhetően az emberek inkább feljelentették barátaikat, családtagjaikat, gyakran olyan dolgokért, amikbe csak nagyon minimálisan lehet belelátni a „rendszerellenességet”, viszont nem bízták a véletlenre, nem akartak maguk is belekeveredni hasonló dolgokba, így inkább a jelentést választották, a potenciális szenvedés helyett. A folyamatos megfélemlítéseknek köszönhetően a rendszer tökéletesen ki tudta játszani egymás ellen az állam lakosait.

Az 1956-os forradalom esetében azonban a koncepció perek egy másik formájáról beszélhetünk. Itt lényegében nem egy adott foratókönyv alapján mentek le az eljárások, nem kellett kreálni egy fiktív tényállást, hanem a terheltek által ténylegesen elkövetett cselekményeket minősítették bűncselekménynek. Természetesen a forradalom után még nagyobb feszültség volt a blokkon belül, eddig is így volt, de az 1956-os események után talán fokozottan igaz lett, hogy a politizálás elemi formáit, akár néhány ember laza kapcsolatrendszerét is egyből államellenes bűncselekménynek minősítették. Bibó István is látta a nyomozóhatóságok tevékenységének logikáját, mellyel kapcsolatban így szólt: *„Sajnos első perctől kezdve beleütköztem egy bizonyos nyomozói*

*mentalitásba, amelyik minden cselekményt, még mielőtt bármi kiderült volna róla, hogy egyáltalán minősül-e valaminek, eleve már olyan terminológiával illetett, amivel már minősítette.”*⁵

A perek menetét könnyítette a korszakban létező erkölcstelen jogszabályok sokasága, melyek olyan cselekmények miatt büntettek gyanúsítottakat, amik egy demokratikus berendezkedésű államban teljességgel elképzelhetetlen, hogy bűncselekménynek számítsanak, kiváltképp, ha megfigyeljük, hogy az ilyen jellegű, általában „államellenes bűncselekmények” esetében gyakran jelen volt a halálbüntetés.

Bibó Istvánt is egy hasonló jogszabály alapján ítélték el, ez az 1946. évi VII. törvénycikk volt, mely a szovjet büntető törvénykönyv hírhedt 58.§-a alapján jött létre, ez utóbbit nevezték a „hóhértörvénynek”.

⁵ Horváth Attila: Bibó István és társai koncepciók pere. Megjelent: Világosság, 2013. tavasz-nyár, 102. o.

3. BIBÓ ISTVÁN ÉS TÁRSAI LETARTÓZTATÁSA

Göncz Árpád személyes visszaemlékezései igen sok betekintést nyújtanak a letartóztatásba, és az azt megelőző időbe. Két héttel előtte még találkozni ment Bibóhoz, az ilyen személyes találkozókra a Gül Baba utcán át ment, melynek macskaköves útja és szűk jellege miatt ott könnyebb lett volna a menekülés, ha arra került volna a sor. Budapest második kerületének ezen rejtett utcája a mai napig ezeket a jegyeket viseli. Azonban két héttel a letartóztatás előtt egy fiatal pár, Göncz Árpád állítása szerint, elkezdte őt követni. Gyanúja igen stabil lábakon állt, hiszen ebben az időszakban már kezdett egyértelművé válni a helyzetük, lényegében ez volt a vihar előtti csend.

Litván György is visszaemlékezett a letartóztatások és a börtönévek előtti időszakra. 1956 és 1957 fordulóján kialakult egy kör, akik szellemi ellenállás gyanánt az Október Huszonharmadika című sokszorosított újságot adták ki, és tették azt néhány napi rendszerességgel. Fontos mozzanat volt, hogy Fekete Sándor író Hungaricus néven kiadott egy vitairatot, melyet nem sokkal később *Két pogány közt* címmel sokszorosított ez a kör. A vitairatot az akkori magyar értelmiség bizonyos rétegéhez akarták eljuttatni, természetesen közöttük volt Bibó István is. Ennek módját hamar megtalálták, hiszen egy ismerősük jó kapcsolatot ápolt Sárközi Mártával, aki Molnár Ferenc drámaíró lánya, és Sárközi György költőnek az özvegye volt, ő tartotta fent férje korábbi, *Válasz* című folyóiratát. Sárközi Márta jó kapcsolatot ápolt Bibóval, így ő jó összekötőnek bizonyult.

1957 elején már tapasztalható volt Bibó óvatossága, hiszen éppen Sárközi Mártával tudtak üzeni neki, mire az a válasz érkezett, hogy majd elküld hozzájuk egy összekötőt. Ez az óvatosság teljesen érthető, hiszen Bibó ekkor már igen szoros megfigyelés alatt állt, bár ő maga ezzel annyira nem törődött, de azért mégiscsak tisztában volt vele, és tekintettel volt rá bizonyos mértékben. Lett volna oka félni, hiszen a Kádár-kormány, illetve a politikai rendőrség nagy része már ismerte a nevét, és igen sok szem szegeződött rá erről az oldalról is. Bár úgy gondolom érdekességgént megemlíthető, hogy Kádár első olyan beszédében, amiben Bibót szidalmazta, folyamatosan egy Bibó Lajost emlegetett, aki író volt, azonban a névazonosságon kívül semmi köze sem volt Bibó Istvánhoz. Talán köztudott tény, hogy Kádár nem a műveltségéről volt híres, hiszen míg politikusnak okos, ravasz volt, addig műveltség terén igen sok hiányossága volt.

Visszatérve, később Bibó Göncz Árpádot küldte el Sárközi Mártához a Hungaricus álnéven írt kéziratért. Göncz Árpád küldöncként többször megfordult, ő volt Bibó egyik fiatalabb barátja, aki ezt a „futárszolgálatot” természetesen szívesen vállalta. 1957 márciusában négyen-Bibó, Fekete,

Göncz és Litván-összeültek megbeszélni ezt a vitairatot, ahol Bibó a tőle megszokottnak nevezhető higgadtsággal, udvariasan, és mindenféle fölényeskedés nélkül érvelt az álláspontja mellett.

Ők Bibó letartóztatásának híret májusban kapták meg. Tulajdonképpen nem volt meglepetés, hiszen erre már lehetett számítani. Bibó maga a Huszár Tiborral folytatott beszélgetésében úgy fogalmaz, hogy *„májusban gyakorlatilag nem volt más, mint az, hogy vártam a letartóztatást.”* Ebben az időszakban indult meg a politikai rendőrség a nagy nevek ellen. Ebben az időszakban az értelmiségi körök asszonyai szájról-szájra adták a híreket. Semmi sem volt akkoriban biztos, és ráadásul a családi és értelmiségi körökben nagy ijedséget okozott a Nagy Imre-perben kimondott halálos ítélet. Ehhez kapcsolódóan fontos megemlíteni, hogy Bibó és Göncz érdekében fontos közbenjárások történtek, ilyenekkel próbálkozott a francia kormányzat is. Azonban talán a legfontosabb Jawaharlal Nehru, a független India első miniszterelnökének nevéhez kötődik, aki politikailag nem szerepelt a legjobban, hiszen az 1956-ban kialakult helyzetben, Magyarországgal és a szuezi-válsággal kapcsolatosan szovjetbarát politikát folytatott. De valószínűleg pont ezért volt ekkora súlya a szavának, és valószínűsíthető, hogy ezen az intervención múlt az, hogy Bibót és Gönczöt nem végezték ki.

Egy dokumentumfilmben az ifjabb Bibó István igen személyes tapasztalatokat oszt meg édesapjáról, illetve ezzel az időszakkal kapcsolatban. Ennek segítségével sokkal közelebből is megismerhetjük a helyzetet, annak emberi oldalát is megismerhetjük a jogi arculat mellett. Úgy gondolom, hogy Bibó István tiszteletre méltó személye megismerése végett fontos, hogy ezt is megemlítsen dolgozatomban.

Ifjabb Bibó István előtt sosem titkolták a tényeket, melyek a letartóztatásokkal kapcsolatban zajlottak, bár természetesen a kényszervallatásokat nem említették neki. 1956 nyarán már 14 éves gyermekként is érezte az otthoni légkör változását, Nagy Imréről különösképpen sok szó esett. A november negyedikéi parlamenti tartózkodására is visszaemlékezik, ekkor édesanyja féltette szerető férjét, várta haza.

Visszatérve letartóztatásának napjára, Bibó dolgozószobáját teljesen kirámolták, illetve a kötetei közül egy-egy példányt elvittek. Fiát azzal ébresztették, hogy búcsúzzon el édesapjától. Állítólag a nyomozóhatóság nem becsmérelte a család egyik tagját sem, csak figyelmeztették arra őket, hogy ne beszélgessenek egymással amíg a folyamat tart. Ezek után az Ifjabb Bibó, saját elmondása szerint is talán egy kissé naivan, nem gondolta, hogy ebből bármi nagyobb probléma keletkezne, illetve, hogy édesapja hamar szabadulni fog. Természetesen ez semmilyen formában sem róható

fel neki, gyermekként igen nehéz lehetett mindezt megélni, és nem tudhatta, hogy milyen súlya is van. Az ő szemében, mint mindenki más szemében is, apja mindig csak a jóért küzdött, azonban abban a korban minden ilyen személy a „rendszer ellensége” volt. Édesanyja jobban érzékelt a helyzetet, tudta, hogy nem rövidtávú letartóztatásról beszélünk. Azonban a Nagy Imre-perben elhangzott halálos ítélet után már az egész család számára nyilvánvalóvá vált a lehetőség, hogy Bibó Istvánt is kivégezhetik.⁶

Végül Bibót a korábban említett cikkek, mint például az expoé megírása miatt tartóztatták le 1957. május huszonharmadikán, és már másnap megkezdték kihallgatását. Az ellene szóló vád alapját a forradalom alatt, és az utána keletkezett írásai adták meg, továbbá a Göncz Árpáddal és Regéczy-Nagy Lászlóval való kapcsolata, akik ezeket az írásait eljuttatták különböző követségekre, például Turbot-Delof francia kulturális attaséhoz. A vád a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés irányítása és hűtlenség bűntette voltak.⁷

Már a letartóztatás menete és az azt megelőző időszak is segít bepillantást nyújtani az 1950-es évek végén zajló sötét időszakba. A különféle visszaemlékezések segítenek egy személyes, emberi szempontból is megvizsgálni a helyzetet, hiszen ezek alapján könnyen felismerhető, hogy az érintett családok hogyan is élték meg mindezt. Az igazságtalansággal szembeni tehetetlenség egy igen nehezen felfogható érzés, kiváltképpen egy ilyen helyzetben, amikor akár emberéletek is veszélyben vannak.

Jogi szempontból is fontos körülményünk a letartóztatást, illetve pontosabban az előzetes letartóztatást az adott korszakban. Ennek hosszabbításának jogi keretei és hosszabbításának körülményei meglehetősen összetettek voltak ebben az időszakban. A terhelt, a törvény által előírt, hetvenkét óra utáni fogva tartása, csak az ügyész előzetes letartóztatást fenntartó határozata esetén lett volna törvényesen elérhető. Bár itt fontos megjegyezni, hogy egy valódi jogállamban ezt is bíróságnak kellene kimondania. A legfőbb ügyész az előzetes letartóztatás időtartamát két hónapon túl korlátlan időre meghosszabbíthatta. Ezek alapján elvileg lehetségessé, sőt törvényszerűvé vált a terhelt életfogytig tartó fogsága. Törvényi indoklás szerint előzetes fogva tartást kellett elrendelni a terhelt „osztályhelyzetére” való tekintettel is. Az előzetes letartóztatás korlátlan idejű

⁶ Hosszú Gyula, Kádár Anna, Németh Annamária: Ifjabb Bibó István filmje, 2015, 20:00-31:00, Forrás:

<https://edoku.org/video/ifjabb-bibo-istvan-filmje>

⁷ Szoboszlai-Kiss Katalin: Emlékezés Bibó Istvánra (1911-1979), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjára, 2023. 3-4. o.

meghosszabbítása különösképpen a politikai jellegű perekre volt jellemző. A letartóztatás idejét a valóságban vagy egyáltalán nem rögzítették, vagy később, fiktív dátummal tették azt. Bibó István is nyilatkozott erről a bevett módszerről, nyilatkozata így szólt: „*Volt egy olyan jogszabály, amely szerint valakit minden bírói határozat nélkül egy hónapig lehet letartóztatásban tartani. Ennek úgy tettek eleget, hogy minden hónapban újabb bírói vagy ügyészségi-nem tudom pontosan-határozatot kaptam, amelyik újabb egy hónappal meghosszabbította a benntartást, és ilyen módon a szabállyal elég tétetett.*” Ilyen módon ez az úgymond szabályozás is kijátszható volt. Egy további gyakorlat, amit szintén többször alkalmaztak a hatóságok a terheltté nyilvánítással kapcsolatos. Az 1951. évi III. törvény nem rendelkezett a terheltté nyilvánításról, így lényegében a terheltet nem volt kötelező tájékoztatni az ellene zajló eljárás okairól. Ez szintén alkalmazásra került a Bibó-perben.

Bibó István otthonának ajtaja napjainkban (Forrás: (Forrás: Kukorelli István, Szoboszlai-Kiss Katalin: Aki a tízparancsolata szerint élt: Bibó István emlékezete, 233. o.)

4. A KIHALLGATÁSOK

A kihallgatások elemzése során figyelembe kell vennünk néhány fontos tényezőt. A koncepciók percek esetében, különösen egy ilyen nagy horderejű ügynél, sajnos nincs egyszerű dolgunk bizonyos iratok előkutatásával és feltárásával, hiszen ezek sok esetben, mint itt is, nagyrészt nem elérhetőek a nyilvánosság számára. Ugyan az tény, hogy Bibó több kihallgatásáról is maradtak fenn, illetve elérhetőek a jegyzőkönyvek, ám észben kell tartanunk, hogy ezek előbeszéd formájában lezajlott vallatások kéziratos transzkriptói. Ez sajnos azt eredményezi, hogy a jegyzőkönyvek forrásértéke egyoldalú, hiszen a kihallgatásoknál fontos lenne pszichológiai szempontból megvizsgálni az esetet, azonban sem gyorsírói feljegyzés, sem pedig magnós felvétel nem létezik ezekről a kihallgatásokról, így erre jelen tudomásunk szerint nem kerülhet sor. Fontos említeni, hogy ezeket a jegyzőkönyveket mind a gyanúsított, mind pedig a kihallgatási tiszt, vagy tisztek aláírásai hitelesítik. Ez azt jelenti, hogy ezekben a vallomásokban mind a fogoly, mind pedig a vizsgálótisztek már megegyeztek. Így ezek valódiságáról teljességgel meggyőződhetünk. Azonban nem elhanyagolható elemzésük során, hogy így igen nehéz lefesteni a szobában jelen lévő hangulatot, a vallatási módszereket, illetve a beszédstílust. Továbbá fontos kiemelni, hogy a létező iratokat legalább háromszor szelektálták.

Azonban még a fellelhető kihallgatási jegyzőkönyvek is sok segítséget nyújtanak abban, hogy bepillantunk a vallatósobák ajtajai mögé. Az biztos, hogy 1957. május huszonnegyedikétől kezdődtek meg Bibó István kihallgatásai, és az is, hogy ugyanezen év augusztusáig legalább háromszor vagy négyszer kihallgatták. A legelső adat, amiben rögzítették, hogy Bibó István tevékenysége a belügyminisztérium látókörébe került, egy jelentés Szalma József őrnagytól 1957. augusztus tizenhetedikén. A belügyminiszter-helyettes Tömpe István utasítására hivatkozva, a belügyminisztérium egyik munkatársa Apró Antalnak terjesztette fel a Bibó által írt *Expozét*.⁸

A meglévő dokumentumok, az eljárás kihallgatási jegyzőkönyvei és a vádirat, már csak a nyílt nyomozás során keletkezett iratokat tartalmazzák. Ugyanis Bibó ellen titkos nyomozás volt folyamatban, a nyílt nyomozást csak a letartóztatás előtt rendelte el az ügyészség. A vád oldala eddig a pontig csak közvetett bizonyítékokkal rendelkezett. A nyomozás elrendelésének okaként

⁸ Mikó Zsuzsanna: Bibó István kihallgatási jegyzőkönyve. Megjelent: Magyar Nemzeti Levéltár, Forrás:

https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/bibo_istvan_kihallgatasi_jegyzokonyve.html

azonban az szerepel, hogy számos tanú vallomása és tárgyi bizonyítékok alapján valószínűsíthető, hogy Bibó vezető szerepet játszott államellenes szervezkedésben, a forradalomban. Bibó István ebben az igen szorított helyzetben mondta el kihallgatásai alatt nézeteit a forradalomról, miközben őt súlyosan, és ténylegesen fenyegette a halálbüntetés.

A kihallgatások során talán a lehető legrészletesebb képet kapjuk Bibótól az 1956-os forradalomról, és az ehhez kapcsolódó gondolatairól. Még a lehetséges, sokak szerint ekkor valószínű, halálbüntetésével szemben is vállalta nézeteit, és azokat részletesen és alaposan kifejtette. Ugyan hangfelvételek hiányában igen nehéz megmondani a vallatósobában uralkodó hangulatot, de valószínűsítem, hogy Bibó még ebben a helyzetben is megmaradt a tőle megszokott határozottságánál. Nem vonom kétségbe azonban, hogy nehéz órákat töltött el letartóztatása, illetve vallatása alatt, de pusztán a személyének ismeretéből is lehet erre következtetni.

A fentebb említett megállapodás, a nyomozó, illetve a gyanúsított között, hallgatólagos része az inkvizitórius eljárásnak. Ezáltal a gyanúsított lemond arról a jogáról, melyet ebben az időszakban amúgy sem tudott volna érvényesíteni, hogy írásba foglalják azt, hogy milyen jellegű titkos vizsgálati eszközökkel, bizalmi személyek információival, és kétes tanúvallomásokkal jutottak a nyomozók azon tények, illetve bizonyítékok birtokába, amelyekkel a foglyot vallomásra bírták. Azonban fontos említeni, hogy mindemellett a nyomozóhatóság lemond más kényszerítő eszközök használatáról, azzal a céllal, hogy a vádhatóság számára elfogadható jegyzőkönyvi alakra hozhassa a kikényszerített vallomást. Ezért a nyomozóhatóságok bizonyos trükkökhöz folyamodnak, hogy jegyzőkönyv formájában is megkapják azt az információt a vádlottól, amit már egyéb módon megszereztek. Erre felhozok egy példát az 1957. augusztus tizenharmadikán esedékes kihallgatásról. A nyomozó következőképpen szólt Bibóhoz: „*Ön november negyedikén délelőtt két esetben telefonál az amerikai követségre! Ismertesse, hogy az első telefonbeszélgetés alkalmával kivel és mit beszélt, s mit közölt Ön a követséggel*”. Ebben az esetben a vallató teljesen tisztában van azzal, hogy Bibó miről beszélt a követséggel, hiszen a telefon le volt hallgatva. Azonban ezt át kell vinni jegyzőkönyves formába, így lényegében a jegyzőkönyvet már csak lediktálják, aszerint, hogy a vádlott mely már feltárt bizonyítékokat ismeri el. Ezzel lényegében a vádlottat sarokba szorítják, és így teszik legálissá az amúgy törvénytelen eljárásokat. A korszakban ez egy bevett gyakorlat volt, a koncepciók perek általános jellemzője a vizsgálati szakasz ily módon történő lebonyolítása. Azonban a Bibó-per bizonyos értelemben nem kimondottan koncepciók per volt, de

erre dolgozatomban későbbi fejezetében térek ki. A kihallgatásokat nem célok egyesével elemezni, sokkal inkább egy átfogó képet szeretnék festeni róluk, ez sokat segíthet az értelmezésben.

Az első kihallgatáson, mely letartóztatása másnapján történt, Bibó ismerteti önéletrajzát, illetve a novemberi parlamenti tartózkodásáról kérdezi a vizsgálótiszt. Itt részletesen elmondja, hogy mi történt aznap, illetve a tervezet megírásának körülményeit is részletezte, majd egy következő kihallgatáson, május huszonötödikén rátérnek Bibó kapcsolataira, beszélgetéseire különböző társaival.

A további kihallgatásokon rendszeresen nézeteiről kérdezik, az 1956-os forradalommal kapcsolatban, illetve egyéb politikai elképzeléseiről, melyeket Bibó készségesen kifejt. Egy másik téma, ami sok esetben feljön, az Bibó István bizonyos kapcsolataira vonatkozik. Ezekről a kapcsolatokról is csak a fent említett módszer miatt esik szó, hiszen a nyomozók pontosan tudták, hogy kivel és mikor találkozott Bibó, illetve azt sem tartom lehetetlennek, hogy tudták miről esett szó egy-egy találkozó keretein belül. Ezt Göncz Árpád, már a harmadik fejezetben említett, visszaemlékezései alapján is ki lehet következtetni, hiszen a letartóztatás előtti időszakban is megfigyelés alatt álltak. Ez is egy törvénytelen nyomozási módszer, amire a hatóságok eljárás során nem hivatkozhatnak.⁹

Volt egy kiemelkedő alkalom, egy bírósági kihallgatás folyamán, amire szintén Litván György visszaemlékezéseiből derül fény. Őt 1958. őszén tartóztatták le, sok kiemelkedő személlyel együtt, mint például Fekete Sándor és Mérei Ferenc. Az ő tárgyalásukra 1959. márciusában került sor, szintén a Fő utcában, pontosan abban a teremben, ahol a Nagy Imre-per, és a Bibó-per is folytak. A forradalom utáni megtorlás egyik szimbólumává vált ez a terem, rengeteg halálos ítéletet mondtak itt ki, és ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni egy külön nevet: Vida Ferencet. Ő volt az a bíró, aki Nagy Imrére, Maláter Pálra, Szilágyi Józsefre és Gimes Miklósról is kimondta a halálos ítéletet, illetve több más a forradalom alatt zajló perben is ilyen ítéletet hozott. De visszatérve Litván tárgyalására, a vádlotti kihallgatás után a tanúk kihallgatására került sor, többek között szerepelt a tanúk között Bibó és Göncz is. Ezen a ponton már mindketten életfogytiglanra voltak ítélve, ekkor már rabruhában érkeztek. Amikor Bibót elkezdte kérdezgetni a bíró, teljes nyugalommal, és fölénytel válaszolt kérdéseire, lényegében „kioktatva” azt a bírót, aki rengeteg

⁹ Bibó István, S. Varga Katalin, Hegedűs B. András, Kende Péter, Litván György, Rainer M. János: A Fogoly, Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról, 1996. 15-30. o.

embert ítelt halálra a forradalom után. Úgy gondolom ez mind említésre méltó, hiszen véleményem szerint Bibó ezzel a magatartásával is valamilyen formájú intellektuális ellenállást tanúsított, még elítélése után is. Továbbá jelképesnek tekinthető, hiszen hogyha figyelembe vesszük, hogy Vida Ferencsel szemben tette mindezt, aki legalább tucatnyi embert halálra ítelt. Talán tekinthetjük úgy, hogy ezzel is kiállt az áldozatok emberi méltósága mellett. Bibó után Göncz Árpádot is kihallgatták, ő is büszkeséggel beszélt a bíróság előtt. Fontos továbbá, hogy nem lehet eléggé kihangsúlyozni, hogy ők ketten minden kihallgatás, illetve a saját tárgyalásuk alatt is tiszteletre méltó függetlenséggel beszéltek. Litván elmondta, hogy ez óriási különbséget jelentett köztük, és azok között a barátaik között, akiket szintén kihallgattak, de valamilyen formában kötődtek a kommunista mozgalomhoz. Érdekes erről a tárgyalásról még egy mozzanatot kiemelni, amely szintén Bibó emberségéről tanúskodik. Ide csak az igazán közeli hozzátartozók jöhettek el. Litván György felesége a tárgyaláson rámosolygott, majd később említette, hogy ez neki igen jól esett, csak egy egyszerű női mosoly, amikor már több mint egy éve a börtönben volt. Ezt csak a Huszár-féle interjúban mondta el, emiatt úgy gondolom, hogy a nagyon finom emberi érzékenység Bibó egyik jellemzője volt, hogy közel két évtizeddel később is emlékezett erre az egy apró mozzanatra. Regéczy-Nagy visszaemlékezéseit is volt szerencsém olvasni, ebben elmondja, hogy a tárgyalás előtt volt alkalma elolvasni mind a három vádlott jegyzőkönyvét. Ugyan ezt csak szigorú megkötések között tehetette, nem jegyzetelhetett közben, illetve vissza sem lapozhatott, csak egyszer volt szabad végig olvasnia. Ő itt vette észre, a kérdéseket elemezve, hogy Bibó Istvánnal szemben a nyomozók egészen el voltak keseredve, szinte már kisebbségi komplexus gyötörte őket. Ebből kifolyólag talán a megszokottnál sokkal frusztráltabban ment végbe a kihallgatás, ugyanis ilyen intellektuális fölényrel, és ilyen kikezdhetetlen múltú személlyel szemben igen nehéz dolguk volt áskálódni a nyomozóknak. Állítólag Bibóra rá akarták húzni, hogy antiszemita volt, de természetesen ez lehetetlen volt, még ebben a rendszerben is, így vélhetően nem merték ezzel illetni. Göncz Árpád kihallgatása is hasonlóképpen telt.

A kihallgatások összessége alapján Bibó ebben az igen szorongató helyzetben is önazonos volt, és végig teljesen őszinte volt. Habár természetesen a jegyzőkönyvek csupán formalitásból készültek el, és az ellenük zajló eljárás teljesen erkölcstelen alapon indult el, ezt ő tudta, de ennek ellenére is kiállt minden mellett, amit ő és társai képviseltek.

5. A PER

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának elsőfokú bíróságként eljáró népbíróági tanácsa a tárgyalást először 1958. július huszonnyolcadikán nyitotta meg. Ezen kívül még négy különböző tárgyalás volt, július huszonkilencedikén, harmincadikán, harmincegyedikén, illetve augusztus elsején. Az ítéletet pedig augusztus másodikán hirdették ki, mely azonnal jogerőre emelkedett. Fontos említeni, hogy a tárgyalások közül egy sem volt nyilvános, de még az ítélet kihirdetése sem. De először vizsgáljuk meg a per résztvevőit.

Az elsőrendű vádlott természetesen Bibó István volt, ebben a pár bekezdésben azonban be szeretném mutatni a többi vádlottat is, akiket dolgozatomban nem érintettem még elég részletesen.

5.1. A másodrendű vádlott: Göncz Árpád

Göncz Árpád 1922-ben született, egy vallásos családba, édesapja római katolikus volt, édesanyja pedig unitárius. Gyermekként a nagyszüleivel lakott. Később alap- és középfokú iskolái elvégzése után az Országos Földhitelintézetben volt, ezzel egyidejűleg pedig a Pázmány Péter Tudományegyetem (mai nevén: ELTE) jogi karán tanult, ahol 1944-ben szerezte meg a diplomáját. Egyetemi felmentése végett csak a második világháború végén kapott behívót, majd ezután a 25. hegyivadász pótzászlóaljhoz vonult be Bélapátfalvára. Azonban 1945-ben megszökött, miután az egységet Németországba vezényelték. Ezután többször szovjet fogságba esett, ahonnan minden alkalommal megszökött.

Politikai pályafutását a Független Kisgazdapártban kezdte, először az ifjúsági szervezet elnökeként. A Teleki Pál Munkaközösség ajánlása végett 1945. februárjától a párt főtitkárának a személyi titkára lett, azonban miután a főtitkárt elhurcolták a szovjetek, egy időre állás nélkül maradt, de ezután az időszak után a Kisgazdapártban maradt, ott pedig a parlament feloszlásáig a párt képviselőcsoportjának parlamenti titkára lett. A párt teljes felszámolásának idején három hétig tartották fogva a Katonapolitikai Osztályon, mindeközben folyamatos kihallgatásoknak vetették alá. Az ezt követő időszakban, 1948 után javarészt segédmunkásként dolgozott, majd 1952-től Gödöllőre járt az Agrártudományi Egyetemre. Ezt a négyéves időszakot követően az 1956-os forradalom egyik kulcsfontosságú résztvevője volt, a forradalom alatt a Magyar

Parasztszövetségben dolgozott, a november negyedikét követő időszakban pedig részt vett a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom által benyújtott memorandumok elkészítésében. 1957-ben Nagy Imre „*A magyar nép védelmében*” című kéziratát segítette külföldre juttatni, és mint már dolgozatomban említettem Bibó István személyes küldöttje volt, továbbá az ő egyes kézíratainak külföldre juttatásában is segítette.¹⁰ Szoros kapcsolatot ápolt Bibóval, így ő is a megfigyelések célpontjává vált, ebből következőleg májusban őt is letartóztatták. A vád ellene is a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés volt.

Göncz Árpád maga is beszélt a perről, illetve egyes résztvevőkről. Visszaemlékezéseiből kiderül, hogy az ő bírójuk nem a hírhedt vérbíró, Vida volt, hanem Borbély János, akit állítólag csak a „*mosolygó halál*” becenévvel illettek. Azonban a tanács ennél a perről is ugyanaz volt, mint a korábbiaknál.

Minden memorandumból a bíróság saját példányt kapott, a vádlottak nem választhattak maguknak saját ügyvédet, hivatalból kirendelt, ügynevezett „*nulla nullás*” ügyvédek vettek részt a védelem oldalán. Lényegében az ilyen kirendelt ügyvédeknek semmi szerepe sem volt a korszakban, pusztán a formalitás miatt voltak jelen, oly módon képviselték védencüket, hogy ugyanazokat a kéréseket ismételtgették, amit az ügyész. Természetesen a védelem is abba az irányba terelte az ügyet, amerre a pártközpont már kiadta az utasítást. Jelentősége a védelemnek ebben a korszakban nem volt. Azonban fontos kiemelni, hogy kétféle ügyvéd létezett ekkor. Az, aki anyagilag a lehető legjobban kifosztotta az ügyfelet, és az, aki nem. Göncz Árpád elmondta, hogy ő szerencsésen járt az ügyvédjével, hiszen az utóbbi kategóriába tartozott. Így nem voltak vele kapcsolatban rossz érzései, sajnos azt illetően, hogy nem volt érdemi védő tevékenysége, nem igazán lehetett mit tenni. Érdekes módon Göncz azt is elmondta, hogy az a személy, aki őt a per alatt a legjobban védte az maga az ügyész volt. Utólag tudta meg, hogy Kovácsnak hívták, sajnos őt nem sikerült felkutatnom, de Göncz beszámolójából kiderül, hogy egy fiatal, könnyen meglehet, hogy pályakezdő ügyésről beszélünk. Eleinte belekerült a vádiratba, hogy a másodrendű vádlott nemesi oklevéllel rendelkezik, és hogy a család latifundiumát próbálja visszaszerezni. Emellett egy újabb említésre méltó, teljességgel lehetetlen, kreált vád volt, hogy az indiai követtől egyszer a gyermekei kaptak gyermekbénulás elleni szérumot, hiszen ekkor járvány volt, és emellett két kiló narancsot is. Amikor Göncz jelezte az ügyésznek, hogy ezek a nevetséges vádak megcsúfolják a pert, az

¹⁰ Harmat Árpád Péter: Göncz Árpád élete, 2015, Forrás: <http://tortenelemcikkek.hu/node/177>

ügyész szolt a gépíróknak, hogy törölje őket a vádiratból. Ezek ekkor ténylegesen törlésre kerültek.¹¹

Természetesen Göncz is az életfogytiglani börtönbüntetést kapta végső ítéletként. Azt, hogy végül is az ítélet miatt nem halál lett, a dolgozat egy későbbi fejezetében tárgyalom, hiszen ez a perben az összes elítélre ugyanúgy vonatkozik. A börtönök után ő nem az általános amnesztiával szabadult 1963-ban, bár ez egy felemás amnesztiának nevezhető, hiszen igen ravasz kibúvói voltak. Több száz elítéltet ezután is börtönben tudtak tartani, például visszaeső bűnösöként, ezalatt ebben az esetben általában azokat értjük, akik izgatás vádjával kerültek be. Jellemző volt, hogy olyan személyeket is bent tartottak, akiket hűtlenség vádjával ítélték el. Ennek nyomán Göncz Árpádot is bent tartották, és csak hónapokkal később szabadult az ENSZ nyomására.

5.2. A harmadrendű vádlott: Regéczy-Nagy László

Regéczy-Nagy köznemesi eredetű családból származott, ezt mutatja neve is, hiszen valamely őseit kinevezték Regéc vára kapitányának, legalábbis a családi históriák erről tanúskodnak. Középfokú tanulmányait több helyen végezte, megjárta Miskolcot, Pécsét, illetve Kőszegét is. Katonai tanulmányait 1944-ben fejezte be Marosvásárhelyen, majd ugyanezen év novemberében tisztté avatták Vasváron, mely után az első harckocsiezredhez került. Ebben a kötelékben vett részt a szovjetek elleni harcokban, majd 1945 elején egységét Németországba vezényelték, ahol angol hadifogságba esett. Egy évvel később hazatérhetett, de abból kifolyólag, hogy nyugati fogságban volt, katonai pályafutását kénytelen volt félbehagyni. 1948-ban az angol követséghez került, ahol egy évvel később a követ sofőrje lett. A forradalom alatt végig a nagykövetségen tartózkodott.

Bibó Istvánnal november közepén ismerkedett meg, ekkor egy memorandumát átadta az angol követnek. Nem sokra rá Göncz Árpád is felkereste, majd az ő kérésére Nagy Imre utolsó írását is sikerült eljuttatnia a követségre. Mindezek után 1957 tavaszán még háromszor Bécsben járt követségi megbízásból, de június tizenkilencedikén letartóztatták. Először a Nagy Imre perben kellett részt vennie tanúként, majd a Bibó-perben bíróság elé is állították.

Az ellene szóló vád szerint az angol követség első titkárától többször szállított értesítéseket a Strasbourgi Forradalmi Tanács nevezetű ellenforradalmi emigrációs szervezet tevékenységéről,

¹¹ Gyarmati György, Kukorelli István: Kortársak Bibóról: Előadások a Bibó István Szakkollégiumban, 2009. 16. o.

illetve működési körülményeiről, elsősorban a másodrendű vádlottnak, Göncz Árpádnak. Később ezek az információk Bibó irányába is továbbításra kerültek. Továbbá a vádba azt is belefoglalták, hogy Göncz Árpáddal együtt nyugatra juttatták Nagy Imre egyik írását, illetve a Bibó-féle memorandumot is.

A harmadrendű vádlott később részletesen beszámol arról, hogy végül is miért mentesültek a halálbüntetés alól. Azóta ennek körülményeiről sok mindenre fény derült. Harminc év után az indiai diplomácia felszabadította a titkos irattárát, amely tanúskodik arról, hogy az indiai diplomaták Moszkvában harcoltak azért, hogy Bibót és Gönczöt ne végezzék ki. Ekkor India közel állt a Szovjetunióhoz, és Hruscsov éppen át kívánta őket vezetni a szocialista táborba. Ezen tény ismeretében talán nem meglepő, hogy hallgattak rájuk, hiszen a diplomatákkal való tárgyalás után Moszkva felhívta Budapestet, és azonnal elrendelte, hogy a Bibó-perben ne kerüljön sor halálos ítéletre. Azonban erről Borbély, a tanácselnök nem tudott. Ő egészen végig az alapján vezette a tárgyalást, ami neki meg volt írva. Csak azt vette figyelembe, ami a neki előre megírt ítélet indoklásához elegendő, ami ezt az ítéletet gyengíthette volna, nem vette figyelembe. Fontos megjegyezni, hogy a korabeli perrendtartás szerint a bíró nem szabhatott ki súlyosabb ítéletet, mint amit az ügyész kért. És a végén jött a meglepetés, amikor az ügyész vádbeszédére került sor. Ő is az utolsó pillanatban kapta meg a moszkvai utasítást, és azt mondta: *„Mivel az utolsó Nagy Imre-kormányának Bibó István volt az egyetlen jogvégzett tagja, ő lett volna az igazságügyminiszter, és hát mindenki tudja róla, hogy el akarta törölni a halálbüntetést, ezért a munkásosztály legjobbjait nem halálra ítélték volna alatta, hanem legfeljebb életfogytra. Na, azért azt indítványozom, hogy a bíróság ne a legsúlyosabb, hanem a második legsúlyosabb ítéletet szabja ki!”* Ez a bírót teljesen meglepte, majd ennek a meglepettségnek a hatására, saját szerepéből kilépve, annyit mondott, hogy *„Tessék?!”* Ez az egyetlen szó is beszédes az egész eljárással kapcsolatban.¹²

Regéczy-Nagy csak 15 év börtönbüntetést kapott az életfogytiglani helyett, ugyanis az ő esetében a bíróság bizonyos enyhítő körülményeket figyelembe vett, összesen hármat. Az ítélet szerint az egyik az az, hogy Göncz és Bibó befolyásoló ráhatása alatt, alárendelt szerepkörben tevékenykedett. A második szerint a tárgyaláson bűnösségét nem vitatta, illetve megbánta

¹² Gyarmati György, Kukorelli István: Kortársak Bibóról: Előadások a Bibó István szakkollégiumban, 2009.

88-89. o.

cselekedetét, majd végül a harmadik szerint figyelembe vették családi állapotát, hogy gyermekei vannak.¹³

Később egy interjúban beszélt a felmentéséről, amellyel kapcsolatban az ENSZ akkori főtitkára U Thant járt közben. Regéczy-Nagy a következőt mondta el: „*Mi nem az amnesztiával szabadultunk, Göncz és én bent maradtunk még hónapokig. Aztán az ENSZ nyomására nagy nehezen kiengedtek minket, tehát nem kellett letölteni neki az életfogytiglant, nekem a 15 évet, Istennek hála.*”¹⁴

5.3. A bíró: Borbély János

Borbély János személyét csak röviden kívánom ismertetni, viszont fontosnak tartom említését, hiszen jelentős személy, illetve a korszakban is szimbolikusan tekinthető. Borbélyt a forradalom utáni időszakban a „*mosolygó halál*” becenévvel illették, ugyanis az ő nevéhez fűződik a legtöbb halálos ítélet a megtorlás időszakában, összesen hatvanhat halálos ítéletet mondott ki Borbély.

Már amikor a Népfőügyészségnél vezető beosztást kapott, mely tisztséget 1948-tól 1950-ig viselte, is részt vett rengeteg törvénysértő, koncepciós eljárásban, mint például a hírhedt Rajk-perben, de szerepe volt az SZDP- és a Kádár-ügyekben is. Később a legfőbb államügyész helyetteseként tevékenykedett, de a pozícióból való törvénytelen eltávolítását követően az Állami Fuvarozási és Kordélyozási Vállalatnál lett jogtanácsadó. A Legfelsőbb Bíróságra az akkori elnök, dr. Domonkos József javaslatára került, ahol 1957. május huszonegyedikétől bíró, majd 1958 november elsejétől tanácsvezető is.¹⁵

A Bibó-per alatt, érdekes megfigyelni az ő viselkedését, melyben a különböző visszaemlékezések ismét sokat segítenek. Göncz Árpád például elmondta, hogy kifejezetten olyan alaknak tűnt, aki járásbíró volt a Horthy-korszakban, ami egyébként valóban így is volt, a nagykáta és a pestvidéki járásbírószágon is töltött be tisztségeket a korszakban. Továbbá elmondása szerint ő teljesen Istennek képzelte magát a tárgyalóteremben. Olyas valakinek, akinek a kezében van élet és halál,

¹³ Ítélet Bibó István és társai perében. Beszélő Online, 1989/2. Forrás: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/itelet-bibo-istvan-es-tarsai-pereben>

¹⁴ Cservenka Judit: „A történelem alattunk van...” -Beszélgetés Regéczy-Nagy Lászlóval. Megjelent: Portré, 2000/1. Forrás: <https://www.ceci.hu/europaiutas/20004/index.html>

¹⁵ Nemzeti Emlékezet Bizottsága- <https://neb.hu/asset/phpjbW90M.pdf>

és csakis ő dönthet róla. Nem kizárt, hogy ebben a helyzetben neki tetszett ennek a hatalomnak az élvezete, azonban a kevés dokumentáció miatt, ami az ő személyéről fennmaradt, nem kívánok senkit sem ilyen vádakkal illetni. Az tény viszont, hogy 1962. nyarán az MSZMP KB Adminisztratív Osztálya javasolta feladatai alól való felmentését, ezt az indítványt az Elnöki Tanács 1962. szeptember tizennegyedikén fogadta el. Eltávolításának indoklásaként az 1956 előtti koncepciós perekben való részvétele szerepelt.

5.4. Az ítélet

A bíróság ítéletében egyenként Bibó Istvánt és Göncz Árpádot bűnösnek mondta ki 1958. augusztus másodikán a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben vezetéssel elkövetett bűntettben, illetve hűtlenség bűntettében. Regéczy-Nagy Lászlót csak a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben tevékeny részvétellel elkövetett bűntettében, illetve szintén hűtlenség bűntettében mondta ki bűnösnek a bíróság. Főbüntetésül Bibót és Gönczöt életfogytiglani börtönbüntetésre, Regéczy-Nagyot pedig tizenöt évi börtönbüntetésre ítélték.

Azonban jelen voltak mellékbüntetések is. Mindhárom vádlottat tíz évre eltiltották a büntető törvénykönyvben felsorolt bizonyos jogaiktól, illetve vagyonuk teljes elkobzását rendelte el a bíróság. Illetve elkoboztak egy bűnjelként lefoglalt egy darab Erika gyártmányú 571622/S számú táskairógépet, melyre később az ítélet kapcsán visszatértek. Továbbá kötelezték az elítélteket arra, hogy az orvosszakértői megvizsgálásukkal felmerült bűnügyi költséget az államnak térítsék meg. Ez összesen 702 forint volt, melyet egyenlő arányban felosztva kellett megfizetniük. Végül a vádlottak előzetes fogva tartását a bíróság beszámította a végleges börtönbüntetésükbe. Ez egy igen hosszú idő volt, hiszen mind a hárman már 1957. májusa óta előzetes letartóztatásban voltak. Ez összesen egy év és három hónap előzetes letartóztatást jelentett, amelyet a hatóságok a már ismertetett módszerrel tartottak fenn.

A táskairógéppel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a bíróság azt állította, hogy Bibó ezzel az írógéppel írta meg az expozét és a tervezetet, melyeket később követségekre juttattak. Azonban Bibó vitatta, hogy az írógép az övé volna. Azt állította, hogy az írógép valójában a felesége tulajdonában áll, így annak lefoglalása irreleváns. Azonban a bíróság az ítélet indoklásában azt hozta fel, hogy amikor az írógépet lefoglalták, felesége nem tiltakozott, illetve a házasságba Bibó,

mint saját tulajdonát vitte, így nem szállt át a tulajdonjog a feleségére. Így az írógépet lefoglalták, és elkobzása is az ítéletbe került.

Az indoklásban szépen összefoglalva látszik, hogy a második fejezetben összefoglalt törvényerejű rendeleteknek mekkora jelentősége volt ebben a perben is. A legfőbb ügyész a Legfelsőbb Bíróság népbíróági tanácsánál indítványozta a gyorsított eljárást, hivatkozva az állam ellenes bűntettekre, melyek abba a kategóriába tartoztak, amelyeket ilyen eljárás keretein belül lehetett megítélni. Illetve, szintén az indoklás alapján, van egy másik fontos módszer is megjelent a perben, hiszen a Népbíróági Tanács elsőfokú bírósággént járt el.

A végső ítéletet a tanács tagjai aláírásaikkal hitelesítették, a dokumentum végén a következő nevek szerepelnek: dr. Borbély János tanácsvezető, Bíró Mihály, Fehér Kálmán, Lakatos Péterné, illetve Sulyán György népbírók.¹⁶

Az, hogy végül a Bibó-perben nem született halálos ítélet, a szélesen elfogadott vélemény, illetve a résztvevők véleményei szerint is, csakis az indiai közbenjárásnak köszönhető. Az indiai diplomataék készséges és fáradalmas munkája mélyen érintette a Bibó-per kimenetelét, és végső soron az utolsó pillanatban is döntő jelentősége volt. Az India által vállalt közvetítői szerep nem egyszerű diplomáciai gesztus volt, hanem vehetjük figyelmeztetésként is a nemzetközi közösség felé, a demokrácia és az emberi jogok fontosságával kapcsolatban. Nehru miniszterelnök aktív részvétele és a perbe való közbeavatkozása, egy olyan időszakban amikor a szabadság és a demokrácia elvei nem csak hazánkban, de a világ legkülönbözőbb pontjain veszélyben voltak, példaértékű cselekedetnek minősül. A közbenjárás így nem csupán egy jogi eljárás részét képezi, hanem egy nagyobb eszmékért vívott küzdelem szimbólumaként is tekinthetünk rá.

¹⁶ Ítélet Bibó István és társai perében. Beszélő Online, 1989/2. Forrás: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/itelet-bibo-istvan-es-tarsai-pereben>

6. BÖRTÖNÉVEK

A börtönévek változatos körülmények között teltek el. Először az ítélet kihirdetése után Vácra szállították őket, ahol Bibó kiválóan beilleszkedett a közösségbe, népszerű lett még a börtön falain belül is. Ebből kifolyólag a börtönőrök szándékosan igyekeztek mindig valaki olyasmit rakni mellé, akivel nem jönne ki jól. Például betettek mellé egy géppisztolyos kéregetőt. Ezt a kifejezést olyan fiatalok használták, akik a forradalom ideje alatt löfegyverrel fosztogattak. Egy roma származású fiatalember volt, természetesen teljesen ártatlan volt. Azonban miután betették Bibó mellé, ő megtanította a fiút írni, olvasni, sőt tőle kapta meg élete első könyvét: egy Petőfi kötetet. Igen sajátos kapcsolat alakult ki kettejük között. Bibó rabtársainak rendszeresen nyújtott segítséget, különböző jogi szövegek értelmezésében például. Sajnos azonban egészségügyileg nem volt a legjobb állapotban, magas vérnyomása miatt, így volt, hogy életveszélybe is került.

Göncz Árpád ez idő alatt megtanult a börtönben angolul, és fordítóként is dolgozott. Szótárat nem adtak neki, azt a feleségének kellett volna behoznia. De ő is hasznosan töltötte az idejét, és nem adódtak különös komplikációk. Bibó is tevékenykedett fordítással a börtönévek alatt, ebből a munkakörből kialakult egy igen jó közösség. A különböző szövegek fordítása mellett Bibó rendszeresen segített rabtársainak nyelvek elsajátításában, mint kiemelkedő képességű fordító. Angolul, németül és hollandul fordított, bár állítólag hollandul nem tudott, de felhasználva a német és angol nyelvtudását, ki tudta logikázni a holland nyelv nehézségeit is. Ő először egy Eisenhower-könyvet, majd egy német jogbölcseleti művet fordított, míg Göncz Árpád a második világháború alapműveit fordította, így például Churchillt. A váci fordítóműhelyben egészen furcsa munkák is megfordultak, hiszen életfogytiglani börtönbüntetésük miatt úgy válték, hogy alacsony az esély arra, hogy bizalmas információt szivárogtassanak ki. Ezek között az iratok között például szerepeltek repülőgépek műszaki szerkezeti leírásaik is.

Vácra kialakultak a fordítás alapvető szabályai is. Litván György hangsúlyozza, hogy a fordításnak nem az adott idegennyelv ismerete a legfőbb követelménye, hanem a bátorság. Csakis így lehet megismerkedni új idegennyelvek környezetével, ezzel együtt az eddigi tudást is felhasználva, melyből adott esetekben logikailag lehet következtetni egyes kifejezések, mondatok jelentéseire.¹⁷

¹⁷ Németh Gabriella: '56-os politikai elítéltek „nyugalmat adó menedéke” -Bibó István szakfordító és társai az állami fordítóirodában. Megjelent: Jog-Állam-Politika 2023/4.115. 121-126. o.

6.1. Éhségstrájk

Az éhségstrájk a váci börtönben 1960-ban tört ki, miután a tágra ígért amnesztiarendeleetet igencsak szűkre szabták. Sok rab természetesen azt hitte, hogy ekkor már szabadulhat, de csalódniuk kellett a törvényhozásban.

Összesen az elítéltek körülbelül nyolcvan százaléka csatlakozott a strájkhoz, a legelszántabbak hat napig strájkoltak. A tiltakozás megállítását Földes László irányította a helyszínen, aki a belügyminiszter első helyettese volt.

Ennek hatására éhségstrájk tört ki, és ennek szervezésével vádolták elsősorban Bibó Istvánt, Göncz Árpádot és Rácz Sándort. Egy év kedvezménymegvonással büntették őket, belső, börtönfegyelmi büntetésként. A gyanúsítottak egyik csoportját a Gyorskocsi utcai vizsgálati osztályra szállították, Bibóékat pedig Márianosztrára. Itt sajnos rendkívül ellenséges környezet fogadta őket, mind a háziak, mind az örök részéről. A háziak javarészt elítélt csendőrök voltak, ők kommunistának tekintették az újonnan megérkezett csoportot. Az örök pedig gyilkosoknak tekintették őket, és már az első kihallgatásnál kötéllel fenyegetődtek az érintetteknel.

6.2. Márianosztra és a Gyűjtőfogház

Márianosztrán igazán rémes körülmények uralkodtak. Az ellenséges légkör megnehezítette mindennapjaikat, és az végképp nem volt segítségükre, hogy egy csoport itt is megpróbált éhségstrájkot gerjeszteni. Két rab barikádozta el magát egy cellában, az ajtóhoz vaságyakat húzva, de az örök vasrudakkal betörték hozzájuk, majd elhurcolták a szóban forgó rabokat. Ennek hatására a többi rab elkezdte ütni a cellák ajtaját.

Itt ismét Bibót vették elő, mint bűnbakot, és felelősségre vonták. Azonban itt az örök gumibottal többen összeverték. Különböző helyeken ütlegelték, elsősorban a veséjét, ezzel szinte biztos, hogy évekkel rövidítették meg életét. Mindezt hidegvérrel tették. Ez nem dulakodás miatt alakult ki, csak egyszerűen elhurcolták a börtönparancsnok irodájába. Sajnos ez is bizonyítja, hogy elsőszámú közellenség lett belőle, de ő elképesztő türelemmel viselte ezt a szerepet.¹⁸

¹⁸ Gyarmati György, Kukorelli István: Kortársak Bibóról: Előadások a Bibó István szakkollégiumban, 2009.

41-42. o.

Az egy év letelte után elszállították őket a Kozma utcai Gyűjtőfogházba, ahol Bibó a fordítóirodában dolgozhatott, illetve Márianosztra után végre ismét normalizálódott a helyzet. Azonban a fordítóiroda munkájával ismét rosszul járt, hiszen pár hét után valamilyen ürüggyel ismét eltávolították, illetve elkülönítésben részesítették.

Végül ez az időszak 1963. március huszonhetedikén ért véget amikor megkapta Bibó is az amnesztiát, és végre kijöhetett a börtönből. Sajnos egyértelműen rosszabb egészségügyi állapotban. Rengetegszer meghurcolták a közel hat éven át tartó börtönbüntetése alatt, de ezzel együtt még erősebb jellemmé válhat a szemeinkben.

Véleményem szerint azért volt a börtönévei az örök számára célpont, hiszen tudták odabent is, hogy kivel állnak szemben. Egy magas intelligenciájú ember, aki végtelenül türelmes, és küzd az igazáért. Ezt az is bizonyítja, hogy az örök nem csak Bibóval bántak ily módon, hanem több olyan értelmiséggel, akit az 1956-os forradalom megtorlása alatt ítétek el.

7. A PERRŐL ÁLTALÁBAN

Eddig a dolgozatomban a per részleteit tárgyaltam, megvitattam bizonyos tényállásokat és szereplőket. Most azonban ki szeretnék térni néhány általános tényre a perrel kapcsolatban.

Fontos megjegyezni, hogy bizonyos értelemben nem koncepciós perről beszélünk. Itt nem volt jelen az, hogy a hatóságok kitaláltak volna valamilyen fajta tényállást, és addig kínozták a vádlottakat amíg azok be nem vallották, hogy megtették. Ebben az értelemben ezek a perek, javarészt, nem koncepciós eljárások voltak. A koncepciós perek a kiskatonákra, illetve a felkelőkre voltak jellemzőek. Ezekben az esetekben, ha tudták, hogy valaki emigrált, akkor általában azt a személyt tették felelőssé. Ebből csak akkor keletkezett probléma, ha az adott személy mégis hazajött.

A Bibó-per emberileg jó légkörben folyt le. Ehhez hozzájárult az a tény is, hogy ez volt az egyetlen per az ötvenhatos perek közül, ahol a vádlottak között nem szerepelt kommunista. Így nem tudták őket sarokba szorítani úgy, hogy a „*munkásosztály árulójának*” titulálták a vádlottakat, vagy valami hasonló megjegyzéssel illetni őket. Azonban azokat a személyeket, akik ilyen körülmények között kerültek bíróság elé, lelkileg a végletekig meggyötörték. Ebből kifolyólag a Bibó-per vádlottjai lelkileg sokkal jobb helyzetben voltak. Ilyen módon nem nevezhető koncepciós pernek. Azokat a tényeket, amivel őket vádolták, tényleg elkövették. Természetesen egy másik szempontból vizsgálva, nem kérdés, hogy koncepciós perről beszélünk, hiszen senki sem szervezkedett a Népköztársaság államrendjének a megdöntésére. Jellemző a korszakra a drasztikus fogalmazás a vádakban és az ítéletekben, ez a Bibó-perben szintén megmutatkozik. A túlzó nyelvezetnek köszönhetően úgy tűnik, mintha a vádlottak valami nagyon súlyos bűnt követtek volna el, de a valóságban ez nem így van. Ez is a propagandát erősítette.

Továbbá fontos hangsúlyozni, hogy a per nem volt nyilvános, az ítélet kihirdetése sem. Úgynevezett ítéletre is kiterjesztett titkos per volt, de ez jellemző a legtöbb ötvenhatos perre. Például még Göncz Árpád felesége is csak pusztán véletlen miatt tudta meg, hogy férjét életfogytiglanra ítélték. Ez akkor történt, amikor férjével először volt beszélőn, és a börtönparancsnok, talán véletlenül, vagy csak egyszerűen óvatlanságból elmondta neki.¹⁹

¹⁹ Gyarmati György, Kukorelli István: Kortársak Bibóról: Előadások a Bibó István szakkollégiumban, 2009. 16.17. o.

8. A BÖRTÖNT KÖVETŐ ÉVEK

Úgy érzem, ahhoz, hogy egy teljes képet kapjunk Bibóról, elengedhetetlen, hogy a börtönt követő éveiről is írjak.

Szabadulását követően az OFFI-nál dolgozott külsős fordítóként, felhasználva a Vácon megszerzett fordítói tapasztalatot. Itt értelmiségi körben végezhetette munkáját, hiszen rengeteg hasonló helyzetben lévő személy választotta ezt az utat, például Regéczy-Nagy és Demény Pál is.²⁰ Majd 1963. május huszonharmadikától a Központi Statisztikai Hivatalban dolgozott, itt először fizikai munkát vállalt a pincében, rábízták a duplumraktár rendezését. Az, hogy egy ekkora intelligenciával rendelkező személy ilyen munkára kényszerül, véleményem szerint megalázó. Azonban sajnos rákényszerítettek őt erre. Ugyanis börtönévei után teljesen ellehetetlenítették, nem taníthatott, és nem is publikálhatott. Munkahelyén igyekeztek úgy meghatározni bérét, hogy az ne legyen túlságosan megalázó, de egészen nyugdíjáig nem is kapott jelentős béremelést. A börtönévei után egészségügyileg amúgy is legyengült Bibó szervezetének vélhetően ez a fizikai jellegű munka még több kárt okozott.

Később felkerülhetett a könyvtár földszintjére, mint a kutatócsoport munkafolyamatának gyakorlott résztvevője. A szerzeményesbe került, később már rábízták a külföldi könyvbeszerzést.²¹ Könyvtárosi állása mellett nagyon sok fordítási és lektorálási munkát vállalt.

Nyugdíját 1971. november elsejétől folyósították, ezekben az éveiben korábbi munkáit rendezte és kisebb műveket publikált. 1976-ban Londonban megjelent egy tanulmánya *„A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai”* címmel, angol nyelven.

Halála 1979. május tizedikén következett be, súlyos betegségét követően, Budapesten, ekkor 67 éves volt. Az Óbudai temetőben temették el május huszonegyedikén. A temetésen Illyés Gyula beszédet mondott, illetve szintén felszólalt Kenedi János, magyar író. Bibó temetése az első olyan alkalom, amikor a demokratikus ellenzék nyíltan fellépett, ezzel megadva Bibó életművének a kellő tiszteletet, folytatva az ő életének küzdelmét.

²⁰ Németh Gabriella: '56-os politikai elítéltek „nyugalmat adó menedéke” -Bibó István szakfordító és társai az állami fordítóirodában. Megjelent: Jog-Állam-Politika 2023/4.115. 129-131. o.

²¹ Rózsa Dávid, Lencsés Ákos: Három visszaemlékezés a KSH könyvtárának harminc évéről. Megjelent: História, 2012/2. Forrás: https://epa.oszk.hu/01300/01367/00198/pdf/EPA01367_3K_2012_02_42-59.pdf

9. VÉGSZÓ: BIBÓ ISTVÁN ÖRÖKSÉGE

Bibó István élete minden kétséget kizáróan inspiráló, minden bizonnyal az egyik legkiválóbb magyar gondolkodó, de szerintem nemzetközi szinten is beszélhetünk róla. Küzdelmei egy fontos fejezetét jelzik a magyar történelemnek, egy olyan fejezetet amikor az igazságtalansággal szemben győzni ugyan nem lehetett, de mindenképpen küzdeni kellett ellene. Bibó végig ezt tette. Tanúskodnak erről kihallgatási jegyzőkönyvei, a per alatti viselkedése, és a börtönévei is. De, ami igazán kiemelkedő, hogy minden igazságtalanság és elnyomás árnyékában is megőrizte emberségét, amire több kis gesztusa is utal.

Érdekesség, hogy a legenda szerint Bibó István a következő feliratot javasolta sírjára: „Élt 1945-től 1948-ig”. Én ezt vitatom, bár természetesen érthető a javaslata. Úgy gondolom, hogy Bibó egy igen különleges személy, aki még mindig tovább él köztünk. Nem elég, hogy még temetése is a rendszerváltás egy bizonyos jelképévé vált, ezzel lényegében halála után is folytatva küzdelmét, de rengeteg nézete, gondolata a mai napig velünk maradt. Életútja sajátosan tanít bennünket arról, hogy hogyan lehet bölcsességgel, és emberséggel közelíteni politikai kérdésekhez.

Az egyik legfontosabb hagyatéka, az a mély humanizmus, amely áthatja írásait és gondolkodását egyaránt. Mindig az emberi szabadság és méltóság fontosságát hangsúlyozta, és meggyőződése volt, hogy a demokrácia és az emberi jogok védelme nélkül nem lehet szabad társadalmat építeni. Életműve emlékeztet minket arra, hogy bizonyos szálon a politika és az erkölcs összefonódnak. Ezáltal az erkölcsi elveknek irányadónak kellene lenniük politikai döntésekben is. Az általa vallott erkölcsi elvek, mint például az emberségesség, a modern politika számára is fontos irányadó tényező lehet.

Végül fontos kiemelni egy tulajdonságát, amellyel mindannyiunkat ösztönöz: a bátorság. Munkássága során sosem félt kényes témákat boncolgatni, vagy szembe menni az aktuális hatalmi rendszerrel. Ezt mutatja az is, hogy annak idején még a Gestapóval is meggyűlt a baja, a későbbi eseményeket pedig már jól ismerjük. Az ötvenhatos kiállása páratlan hősiességről tanúskodik. Bibó egy valódi független, elkötelezett gondolkodó volt, aki máig emlékeztet minket az igazság és az erkölcsi értékek fontosságára.

Úgy gondolom nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy kivételes személy volt, ezért dolgozatomban valódi hősöket tárgyaltam. A Bibó-per és az azt követő időszak, egy elnyomó rendszer kísérlete arra, hogy elnémítsa az értelmiséget, méghozzá közülük is a legkiválóbbakat. Azonban később

tekinthetjük úgy, hogy egyes résztvevők „bosszút álltak” a rezsimen. Például Göncz Árpád 1990-től egészen 2000-ig Magyarország köztársasági elnöke volt, két ciklust töltött le. Bibó Istvánnak pedig csak elég a temetését emlegetni, ahol beszédek hangzottak el, és az ellenzék első fellépése volt, illetve az állambiztonsági szervek jelentései szerint közel ötszáz fő vett részt, ezen a spontán, nyilvános demonstráción, melynek központjában 1956. szelleme állt.

Dolgozatom célja nem csupán egy meghatározó jogi eset elemzése volt, hanem az is, hogy előtérbe hozza a hősokeket. Emlékezzünk a nagy nevekre, akik értünk küzdöttek.

Bibó István egy kései portréja (Forrás: Kukorelli István, Szoboszlai-Kiss Katalin: Aki a tízparancsolata szerint élt: Bibó István emlékezete, 219. o.)

*„Valaki igyekezik az ő életét megtartani elveszti azt,
és valaki elveszti azt,
megtalálja azt.”*

-Lukács evangéliuma 17. rész 33.-Bibó István sírfelirata

Felhasznált irodalom

Szakirodalom

- (1) Szoboszlai-Kiss Katalin: Párhuzamos életrajzok: Bibó István-Szókratész. Megjelent: Jog-Állam-Politika, 2022/2. különszám, 356-359. (Letöltés dátuma: 2024. február)
- (2) George V. Starosolsky: Basic Principles of Soviet Criminal Law. Megjelent: North Carolina Law Review, Vol. 28. No. 4. 360-362. (Letöltés dátuma: 2024. szeptember)
- (3) Pető Andrea: A magyar büntetőjog szovjetizálása: egyéni közvetítők és intézmények (1945-1961). Megjelent: Aetas 33. évf. 2018/2. 70-72. (Letöltés dátuma: 2024. szeptember)
- (4) Horváth Attila: Bibó István és társai koncepciók pere. Megjelent: Világosság, 2013. tavasz-nyár, 102. (Letöltés dátuma: 2024. április)
- (5) Szoboszlai-Kiss Katalin: Emlékezés Bibó Istvánra (1911-1979), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjára, 2023. 3-4. (Letöltés dátuma: 2024. február)
- (6) Németh Gabriella: '56-os politikai elítéltek „nyugalmat adó menedéke” -Bibó István szakfordító és társai az állami fordítóirodában. Megjelent: Jog-Állam-Politika 2023/4.115. https://jap.sze.hu/images/lapszámok/2023/04/JAP_2023_04_nemeth_gabriella.pdf

Internetes források

- (1) Horváth Ibolya, Solt Pál: Feljegyzés az ellenforradalom büntetőjogi felszámolásáról. Megjelent: Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez, 1992/2. <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/dokument/feljegyz.htm>
- (2) Hosszú Gyula, Kádár Anna, Németh Annamária: Ifjabb Bibó István filmje, 2015, 20:00-31:00 <https://edoku.org/video/ifjabb-bibo-istvan-filmje>
- (3) Mikó Zsuzsanna: Bibó István kihallgatási jegyzőkönyve. Megjelent: Magyar Nemzeti Levéltár, 2015.08.11. https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/bibo_istvan_kihallgatasi_jegyzokonyve.html
- (4) Harmat Árpád Péter: Göncz Árpád élete, 2015 <http://tortenelemcikk.hu/node/177>

- (5) Cservenka Judit: „A történelem alattunk van...” -Beszélgetés Regéczy-Nagy Lászlóval. Portré, 2000/1. <https://www.ceci.hu/europaiutas/20004/index.html>
- (6) Nemzeti Emlékezet Bizottsága- <https://neb.hu/asset/phpjbW90M.pdf>
- (7) Rózsa Dávid, Lencsés Ákos: Három visszaemlékezés a KSH könyvtárának harminc évéről. Megjelent: História, 2012/2. https://epa.oszk.hu/01300/01367/00198/pdf/EPA01367_3K_2012_02_42-59.pdf

Jegyzőkönyvek, interjúk

- (1) Gyarmati György, Kukorelli István: Kortársak Bibóról: Előadások a Bibó István Szakkollégiumban, Kiadta: ELTE Bibó István Szakkollégium, 2009. (Letöltés dátuma: 2024. május)
- (2) Bibó István, S. Varga Katalin, Hegedűs B. András, Kende Péter, Litván György, Rainer M. János: A Fogoly, Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról, Kiadta: 1956-os Intézmény, Budapest, 1996. (Letöltés dátuma: 2024. április)
- (3) Ítélet Bibó István és társai perében. Beszélő Online, 1989/2. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/itelet-bibo-istvan-es-tarsai-pereben>